

ШЫҢ

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндөөлгөн
1967 ч. АПРЕЛЬ 6 ЧЕТВЕРГ № 81 (6748). Өртөө 2 көп.

СЭКП ТК-га ужуражышыкын

СЭКП ТК-ның Чингиз секретары Л. И. Брежнев, СЭКП ТК-ның Политбюроунун кеңешчүсү, СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Даргазы Н. В. Подгорный болгаш СЭКП ТК-ның Политбюроунун кеңешчүсү, СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин шериң округтарында, шериң бөлүктөрүнүн, агаардан халдаштыкка удур камгалап округтарында база флоттарыны камандачыларын болгаш шериң төвүлелдериниң ке-

ЧАСКЫ СУГГАРЫЛГА

Тываның долгем шөлдеринде часкы хову амылдары эгелзэн. Республиканың агаар-бойдуз байдалдарын алырга, часкы хову амылдарында тарылга мурунуң суггарылганы эң кол мелиоративтик хемчеглериниң бирээди болур. Улуг Октябрьниң чартык чүс чыл болган байырлалдык чылында бедик дүмүттөри өстүрүп алыр дээш республиканың барыын талааны районнарының чамдык амыл-агыялары часкы хову амылдарын суггарылга болгаш шын базарышыны-биле эгелзэн.

Апрель 3-ке чедир Чөөн-Хемчик районда «Сут-Хөл» совхозтун тараажылары 130 гектар азыг черин, Улуг-Хемде «Найрал» совхозтун Булуң-Төрөк салбырының Аймырылыг бригадасы 100 гектар хире черин суггарып алган. Ол ышкаш Барыын-Хемчик районда «Барлын», Бай-Тайгада «Тээли», Таңды районда «Элегес» совхозтар часкы суггарылганы база эгелзэнир.

1966 чылдың кандашкынын байдалында Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнары амыл-агыялары кол нуруузунда суггарылгалык черлерден, оң иштинде часын суггарып тараан шөлдерден дүмүт алган болгаш. Бай-Тайга районун «Мурнакчы» колхозу эрткин чылын суггарылгалык черлерге тараа культураларының га бурзузундан 8 центнер дүмүттү алган болза, суггарбаан черлерден чүчү-даа албаан. Колхозтун баштаар чери эрткин чылдарың дүмүтүгүзүн өрөөни көргөш, бо чылын бүгү тарылгаларны суггарып тарыыр деп шиктирилзэн. Колхоз эрткин чылын амаап алышың соңунда нукук суггарычлары чоруткан болгаш суггарылга бугаларын бо чылын амылдарына белеткэн. Ам ында суггарычларның зөөнөлөрүн тургузуп, суггарар участкалары оларга бымылгаан. Олар аразында социалистик чарышты салып, хүлээлгелерин алдылаан.

Барыын-Хемчик районда «Большевик» колхоз сөөлгү наш чылдарда тарылга шөлдериниң кол нуруузун часын суггарып тарааш, база чыгы суггарылганы эки чоруткан, доктаамал туруштук дүмүттөри аң келген. Дүмүтүгүзүн хөөчүн болгаш анык суггарычлардан тургустунган суггарылга зөөнөлөрү чыл бую доктаамал амылдап, суггарар участкаларың байдалын, оларга суггарылганы канчаар чорударга амыл дүргөн болгаш шынарлыг болурун эки билдирер. Кижиле бүгү «Суггарыкчы» деп паспортту амылдап, алган хүлээлгезин, амылдың хемчээлин, шынарын, чедип алган көргүзүүн ында бижип турар. «Большевиктиң» суггарычлары ам юбилейлик чылдың часын суггарылганын база кирпиленер.

Бо чылын агаар-бойдузтун байдалы ылаңгы часын суггарылганын онза кичээлгенин салырын негеп турар. Эрткин чылдарга бодаларга, хар чуга болганы-биле тарылга шөлдеринде өл-чык эээш мөөңөттүгүн. Чүг-ле ховуларда эвез, харын тайгаларда, хемнер баштарында бедик хар чуга болганын аң көргөш, бо чылын хемнериниң суу ызызы болуру чугаажок. Ындыг болганда, частың хар, дош суу-биле ховушкан чыныны суггарып суггарылганын бурун амылдары эргекон чугула. Бо үедэ хөзүң өл-чык болгаш чамдын черлер харгы тураа, суггарылга чорударга суг чедингир болгаш дески суггаргың болур.

Байдал мындыг турар, республиканың чамдык районнарында болгаш амыл-агыяларында суггарылганын кичээлгени салбас чорук ам база уламчылап турар. Маңа Таңды, Каа-Хем, Биң-Хем дээш ышкаш республиканың кол тараалык районнарын, оларның амыл-агыяларының уадуручуларын база натап чемелесе чогуур. Каа-Хем районун амыл-агыялары бо чылын 5600 га черин, оң кол нуруузуң часын суггарар тургаш, амга чедир суггарылга бугаларын белетневезэн, суггарычларың четчелеп тургуспаан. Биң-Хем район 600 га черин часын суггарар тургаш, база-ла белеткен чок болуп турар. Таңды районун «Элегес» совхозтан өске черлеринде часын суггарылга талазы-биле белеткен амылдары нөзүлбейн турар. «Хөзүңнүң хаттан, сугдан урелирин камгалаар талазы-биле сөггарлаткынас хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чаа үндүргөн доктаалында хемнерни база суг үнер өске-даа черлерни камгалаарын, сугну чөп ажыглаарын база онза-лап айткан. Бо дээрге бүгү-ле бар суг нуруларынын улус амыл-агыянын, оң иштинде көдээ амыл-агыя культураларының суггарылганын чап амылдар дээни ол-дур.

Бо юбилейлик чылда республиканың чер амылдарының социалистик хүлээлгелеринде апрель айда бүгү суггарылга системаларын суг дамчыдар кылдыр белеткээрин доозар, часкы хову амылдары эгелзэринге чедир 1500-тен эээш эвез суггарычларыны өрөөдир, 35 муң гектар шалге часкы тарылга мурунуң болгаш чыгы суггарылганы чорудар. Суггарылгалык черлерге тараа культураларының га бурзузундан ортумааңы 14 центнерден нуку эвез дүмүттү өстүрүп алыр деп айткан.

Бо алдынган социалистик хүлээлгелерин алдарың-биле күүсөдир төлээ, колхозтарын, совхозтарын уадуручуларын, оларның чер амылдарының тускай эртемнигери болгаш бригадирлери бо хүнерде часын суггарылганын онза кичээлгенин салыр ужурулук. Суггарычларын болдурун-ла черлерин суггарып тарыыр сорулга-биле суггарылга бригадаларын, зөөнөлөрүн дарый четчелеп тургусар, оларны суггарылганың чепсак-херексели-биле, суггарыкчы бурзузун суг иди, хол хавы болгаш номбинезон-биле хандыраар херек.

Республиканың Мелиорация болгаш суг амыл-агыя министерствозу, оң районнарда органнары наш чылдар дүргүзүндө ынып чадап турар суггарылга системаларының ажыгалын экинжидер, эрги нагдынган суггарылга бугаларын ажыгалга кириер, суггарылганың шынарын экинжидер талазы-биле амыл-агыяларга бо чылын боттуг дузаны чедир хүлээлгезин. Партия, профвилел организацияларының часкы хову амылдарының үзүндө чорудар политмассалыг ажылы суггарыкчыларга база онза көрүнгөн турар ужурулук. Суггарыкчыларның социалистик чарынын камбарыр, амылдың шынарын бедидер, мурнакчыларны илередир, оларның дүмүтүгүзүн негептеридер болгаш материалдыг сонуургалды бедидер талазы-биле тодаргай хемчеглерин аң чорудар херек.

«Космос-153» ужудуушкунда

СЭТА-ның дыңнады
Черин «Космос-153» дээр ымыл-мал спутниктин эгелзелин салып уйдурдуушкуну бо амылдың апрель 4-те Совет Эзелелинне боттандыр-ган.
1967 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаан программасын дүүштүр космос белгелин шикчилээрин үр-

КВАРТАЛ ПЛАНЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

Юбилейлик чылдың бирги кварталы төнгөн. Республиканың көдээ амыл-агыяның амыл-иш-тирери мал ажылының продуктуларын күрүсөгө

РАЙОННАР	СУТ	ЭЪТ
Өвүр	253,0	242,4
Тожу	200,0	131,1 натап
Каа-Хем	166,8	263,8
Таңды	162,2	4,7 натап
Биң-Хем	149,4	3,0 натап
Барыын-Хемчик	131,5	3,8 натап
Чөөн-Хемчик	129,1	180,8
Кызыл хоорай Совети	125,2	168,1
Эрзин	124,5	137,2
Бай-Тайга	118,9	113,8
Улуг-Хем	104,7	228,7
Тес-Хем	67,7	137,1
Республика	141,7	260,9
Эрткин чылдың бо үзүндө чугула	138,4	189,6
Оон иштинде совхозтар		
«Мезгелей»	188,1	352,0
«Элегес»	180,5	298,3
«Чыраа-Бажы»	160,8	115,6
Дүмүтүгүзү стазиясы	143,7	10,0 натап

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министрствозунда

Часкы тарылгага чедикшикниг белеткел болгаш ову организастыг чорударга юбилейлик чылдың бедик дүжүдү дээш демкесин турар көдээниң амыл-иш-тирелиниң эң чугула сорулгадарынын бирээзи. Алган хулааларынын күүсөдир, тараа болгаш өске-даа көдээ ажыл-агыя продукциянын бүдүрерин база күрүсөгө садарын көвүдөдир дээш социалистик чарып колхозтарда, совхозтарга камбарып турар.

Чоюкта чаа ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агыя министрствозун коллегиязы көдээ ажыл-агыя эртемнигери В. И. Ленин аттыг Бүгү-өвүлд академия-биле кады база эвеледешкен республикаларның көдээ ажыл-агыя министрлериниң орадаччыларының, кол тараа амылдыг бригадаларың болгаш областтарын көдээ ажыл-агыя эртемнигери уадуручуларынын киржилгезин-биле часкы хову амылдарың чоруп турарын болгаш көдээ ажыл-агыя органнарының колхозтарын, совхозтарын бо чылын бедик дүжүттү өстүрүп алыр талазы-биле сорулгадарын тугаалайып көргөш.

Уренирери чажар иланырың телер арылап, амылдап кылдыр, чедикшиктерин белеткел болгаш шөлдерге өстүрүп төгер, техниканы хову амылдарына белеткээр, колхозтарын болгаш совхоз амылчыларың күш-ажылдың

мурнакчы методтарыга өөрөдир талазы-биле колхозтар, совхозтар болгаш көдээ ажыл-агыяның тускай эртемнигери улук амылды чорудуп турар деп коллегия демдеглээн. Бо чылым часын тарылганы чедикшикниг чорударына бүгү эргекон чугула байдалдар бар. Чурттуң муруну таламы районнарының колхозтары болгаш совхозтары часкы хову амылдарың кирпилен.

Бо чылдың чымылыны тургустууп келген байдалдары бүгү часкы хову амылдарын онза бедик харысалгалыг, өй-шаанда болгаш бедик шынарлыг чорударын негеп турар дээрин коллегия республикаларын, областтарын болгаш районнарын көдээ ажыл-агыя органнарының кичээлгенин тургускан. Амыл-агыя бүрүзүгө, шөл бурзузунга агрохемчеглерин, чедикшиктериниң бүрүн болгаш шын ажылаарың, бедик дүжүт дээш демкесин бүгү коллектив хемчеглерин боттандырырчы онза кичээлгени салыр. Хөзүңнүң өл-чык мөөңө-нө, камгалаар шасын амылдарыңче онза кичээлгенин болгаш херек.

Бүгү колхозтарга болгаш совхозтарга хову амылдарынын баштайгы хүндеринде эгелзээш машина бурзуң бедик дүжүтүгүзүң ажылаарын, агрегаттарың ий элзегел амылды организастаарын; механизаторларга культу-

амылардык эргекон чугула байдалдары тургузарын; хову амылдарын бедик шынарлыг, эң дээр болгаш кыска хуузаларда чорудары дээш амылдарың харысалгалыг бедидерин база доктаатынган материалдыг сонуургалдык хемчеглерин ажылаарын чедип алыр эргекон чугула.

Часкы тарылганы чорударына, бедик дүжүт дээш демкесле эң чугула роль көдээ ажыл-агыяның тускай эртемнигери оонаар. Бүдүрүлгенин организастаары болгаш технологу-тары боуур тускай эртемнигери болза тургустунган байдалдарын барымдаалап тургаш, шын агротехниканы чогадыкчы бау-биле амылдап кылдыр болгаш ажылаар, шөл бурзузунге бедик дүжүттү өстүрүп алырын хандыраар дүмүлгелер.

Чер ажылының культураны бедидер талазы-биле амылды күшөдирерин көдээ ажыл-агыя органнарынын, эртем-иш-тирел элбик черлерин, колхозтарын болгаш совхозтарын тускай эртемнигериңден болгаш негезэн. Бедик дүжүттүң быжык үндөсүн часын үедэ салыры, план-чагытын күүсөдирин болгаш күрүсөгө планда ажыр продукцияны садарын хандыраары—чурттуң бүгү колхозтарынын, совхозтарынын алдарың херээ болур.

ЮБИЛЕЙЛИГ ЧЫЛДЫҢ ШАЛЫПЧЫ ИЖИ

ШУПТУЗУ КУҮСЕТКЕН

Беш чылдың ийги чымын бирги кварталында күрүсөгө эът, сүт садар талазы-биле Каа-Хем районун амыл-иш-тирелиниң социалистик чарыкының бирги черин «Коммунисте орук» колхозтун мал амылдарыңың элбиктериниң юбилейлик чылдың бирги кварталында эки амылдап, эът садарын даалганы 535,8 сүттүүн—198,7 хууга күүсөткен. Ол ышкаш «Тилелге» колхоз база дээр көргүзүлгү болган. Ур амыл-агыя эът садарының квартал даяалганы 430 сүттүүн—193 хууга күүсөдип алган.

Ылаңаарга мөөн мурунда чылдарда хөжүдүп турган амыл-агыялар болур «Октябрь 14 чылы», «Кызыл туку» колхозтар юбилейлик чылдың бирги кварталында база амылдап, эът садарын даалганы. Ылаңааш даалгаларын чедикшикниг күүсөткенер. Ылаңааш мал амылының бо продуктуларының ховуларын даалганын даалгаларын күүсөткөй барган чыгыс-даа амыл-агыя районда чок болган.

ЧАЙГЫЗЫНДАН ХӨЙ

Эң хөй сүт саап амыр талазы-биле республиканың саанчыларың аразында калбарган конкур-ска Биң-Хем районун ишчилери чедикшикниг киржил турар. Районун саанчылары Екатерина Бартынова, Мария Се-ремжа, Нина Акуюлова, Роза Ховалы бо чылдың эрткин үе айында эрткин чылдың бирги кварталы-ның демкесинде усюк хөй сүт саап алганнар. Дүржүлгөсү идурут-чу эң Шубанке боштук-кан Могай фермасының коллектив сүттү бүдүр-ер база күрүсөгө садар талазы-биле эки түнел-ди көргүскөш, районга бирге черге үнөк. Фер-макың саанчылары бирги кварталда сүт дүжүк-дөөлүсү бүдүн чөртөк катал ажыр күүсөткен-ер.

Могайжыларның бир шекке ондаштыр саап ал турар сүдү чы-гы саалдаан бедик хөй. Могайжылар бо хүнер-ге чедир 30 ажык тонна сүттү күрүсөгө кирген-ер.

ЧЕР БУСТАЛЫП ТУРДА...

Частың башкы айы март төвүп турар. Чөөн-Хемчик районун хө-ш-шөлдеринге хар эрпип калган, хө-рө-ниң шыгы бусталып, өлт-сиген сал-рынга эстеп-хадып чыдар апарган.

Хүң караанын чылым сүргөй, ма-чалза-даа хамнаарантар эркелек.

СЭКП-ның XXII съездин аттыг совхозтун кол механиги, Тыва АССР-раажылар юбилейлик чылда га чер бурзузундан 10 центнерден нуку эвез дүжүттү алыр планым. Тараа шөл-дери суггак чок. Ылаңааш ол план-ын чедикшикниг күүсөдир дээш

андарар. Эрги тракторларга немей дөрт чаа ДТ-75 деп тракторну садып алган. Оларның башкылы бо бригадда кээп эгелзэн. Оларын чер андарылганың кирер.

ниң алдарыг механизатору Кара-оол Саидакочун Чавыдак-биле Бора-Хөлдүн Куу-Дат баарында дөстөм пөздүн ужуңга төдөл көлгөш, чаа илдериниң черин шыгы магадап көрүп, тарааның өзүмүңгө чедикшиг бүдүмдөр-биле байлак хөзүңнү адимыкка ууштай тудуп, тараа-жынын сеткилин өртүп бедик чер-нин хуулгааны күңүп болуп тур-дусу. Бо юбилейлик чылдың тазы онза өөрүшкүңүң болгаш күш-ажыл-чы сорук киришкениң чыам. Совет көдээниң амыл-иш-тирелиниң күш-ажылчы соруу ылаңааш кызыгаар чөк.

Бо чаа тургустунган совхозтун тараажылары шык базырар амыл-ды эрткин чылым апрель 6-да эгел-зэн болза, бо чылым марттын 26-да эгелзэн. Бора-Хөлдүн тараа шөл-деринде № 1 трактор-хову бригада-амынын 9 агрегаты шык базырар амылды чорудуп турар. Бир агрегат-ла ийи ээлчег-биле амылдап турар. Бо тос агрегатта 18 механизатор доктаамал быжыклаттырган.

Төп хову туралда 30 орунвун ийити чуртталга бажыны чырык, чымык, Столова, лунар бажың амылдап турар. Часын хову амыл-дары канчаар чоруп турарын көр-гүзүп чурар хава пардалганынын үш-килик составтыг редколлегиянын и-нда тургускан. Агитхуудустун март 28-те үнгөн дугайында «Бүгү күн-тү часын тарылга!» деп шыгы-рытын салган баштайгы хүндөр-де шыгылар берген механизаторлар К. Маалдыр-оол, В. Куулар, В. Пр-лей, М. Кызыл-оол, чолалы И. Дон-ган оларның күш-ажылчы эрес со-руун мактап, оларның дүржүлгези-нин дугайын бизикон. А ол-ла хүн-дүн «Крокодилге» арагачы трак-торист Ооркан Сосуй-оолду акы-лаң караында дүжүп чыдар кыл-дыр чураш, эш-өөрү ишкак ак сеткилдиг амылдарын аңаа сүм-елзэн.

Куу-Дагда 800 ажыг га черин илдертирерин үш агрегат март 30-де дооскан. Бо амылда дүржүлгөсү механизаторлар Кара-Сал Маалдыр-оол биле Виктор Кууларын агрегат-тары шалыпкын амылдаан.

Бо амыл-агыянын найы-даа шөл-деринге часын амыл ий баштайгы хүндерден эгелзеш хайыккан. Та-

даар литературазы болур ужурулук брошюраларын даңааым бар.

Бо амыл-агыянын найы-даа шөл-деринге часын амыл ий баштайгы хүндерден эгелзеш хайыккан. Та-

механизаторлар шык базырышкы-рынын, үрениң амылдары кыска хуу-саада, бедик агротехниктиг дендеге артыр хүлээлгени алган. Тус-тус бригадалар, механизаторлар аразы-нда чарып малбарган. Бо чылдың часын тарылганын 700 га черин

розынде, бистяк республиката чер ажылынын дүржүлгезин тодаргай бажың көргүскөш брошюралары а-зынаан. Оларын тараажыларга ду-заям улук. Тыва ийи кырыла би-жигилген. Ында күрүсөткөн, чер ажылдарының үргүчү амыл-мурнакчы механизаторлар К. Маалдыр-оол, В. Куулар оларын ам кыл-дыр амыл дугайын чытаалык турары. Адында турукка агре-гаттар илдерип кирилкен.

КВАРТАЛ ТӨНЧҮЗҮНДЕ...

Райком бюрозунда

Чуртун бүгү чөдөрүндө ишкан, Тес-Хем районун ажалчы чоннары байралага күш-ажылы чедишкенин берип ужуражыры-биле белгикен социалисттик хулаагени алган. Ону парлар үндүргөн-даа. Язы-бурд алдыры ажалчылар оң күөсөлдө дөш ажалды өтөлдө. Алдынкы хулаагелерин күөсөлдө канча чоруп турарынын дугайында белгелетке комиссиянын даргазы эш Байыр-оолдун доңчу илеткенин СЭКП райкомунун бюрозу дынаан.

Хулаагелерин күөсөлдө районда иртакта четес чоруп турар дээрин райком бюрозу демдегелен. Көдө ажал-агыл продуктуларын күрөңгө саларынын квартал ланын «Тес-Хем» совхоз 107 хуу күөсеткен, «Чодура» колхоз оңу чүгө 59,5 хуу чөдөр, а «Октябрь 50 чылы» колхоз чангыс килограмм-даа өт сатпаан. Ычангаш эт сазарынын квартал ланын район күөсеткен. Сүт сазарынын ланын күөсөлдө оң дора чоруп турар. Чүгө «Чодура» колхоз сүт сазарынын квартал ланын дөре күөсеткен, а «Октябрь 50 чылында» — 77,5 хуу болган. Бо талаам-биле совхоз ланын чүгө 34,2 хуу күөсеткен, эң-не сөдөүндө чоруп турар. Ычангаш сүт сазарынын квартал ланын район чүгө 52,1 хуу күөсеткен.

Районун ажал-агылында бола болган шөв малдарын оодлаан-кымын чоруп турар, ыччалда-да малдын амыг уде тура чогур болган чөдөрүттүгүн. Төрүттүгүн чаш малды ап турарында чидиргелер бар. Часкы шөл ажалында белгелет ам-да иртакта кошкыа. Ычангаш ажал-агыл болган малдура тургузун-күнүнүн талаам-биле мону кылышкан бис деп, сеткыл ханын чугаалаттар боттут чүгө чок болганын райкомуну бюрозу демдегелен. Байыр-оолда белгелет чорударынын комиссия районун социалисттик хулаагени ажалдып кылмо уде кезек хайнышкынын ажалдып, сөдүрөдү чавырып баткан болган хулаагени күөсөлдө канчаа чоруп турарыны кичөөгөйи салбай барган.

Районун нити социалисттик хулаагени парлаттында-даа, оңу тус-тус бугуруле коллективтерине болган күөсөлдө кижилерге чедирери саалаан. Чижээ, «Тес-Хем» совхозтун салбырлары болган койжу бригадалары тодаргай хулаагө чок көвөр. Ычангаш коллективтер болган кижилер арасында боттут чарын калбарбайн турар. Илгы чорукто совхозтун дирекциясы (эш Байыр-оол), партия комитети болган профсоюзлени ажалчынын комитети бугуруле-нин хөө планын тургузганы саалаан-биле ыччал барган деп тайылбырлап турар. Совхозтун бугуруле участоктарында Совет эрге-чаргырынын 50 чыл оюнга ажал-агыл болган кулдура тургузганынун айттырылганын күөсөлдө чонун кыйгырыган көргүзүт агитациясы ам-даа кылдырмаан. Сүтү бугуруле болган оңу күрөңгө сазарын органиастар даман чок, оңу шын үчү боюн кылдырыны турар. Чижээ, совхозтун № 2 сүт-баран фермазында салган сүтү сатайып, оңу чүгө чал-чаа анаа тургускан майкы бугура «быралдаа ижирткен» деп демдегелет каал турар.

Социалисттик хулаагелерин күөсөлдө

дикчилеринге чедирери Самагалдай көдө Советинде оңа хождуп турар. Көдө Советтин социалисттик хулаагени белин амга чедир чок болган. Көдө Советтин даргазы эш Даваа «ам-даа шаг-үе өртөз» деп медегелен, ыччалда-даа бир квартал өртөк деп чүвени бодалайн турар. Бир эвес чарыштын хулаагенин бижип тургузганы саалаан, а чөгүм ажал чоруп турар болза, ол көдө Советтин чөмөлөйи барып болур турган, Ындыг бе дөргө, ында кылдырган чүгө чок болуп турар. Суурну чагайжы-дылгазында хамаарышкын ажалды ам дораан өгөлдөр ужураут. Ыччалда-даа ында ам-даа шаг-үе бар деп хөөн колдап турар.

Район төвүгө сүт кунназын, ажалды пунктуулар, кондитер пегин ажалдарын райпо баштаар чөргө дааскан турган. Ыччалда-даа райпо даргазы эш Айыр-Санаа бюрога ол чүдөлдөрүн кайны-даа кылдырмаанын чугаалаан.

Амдырал хандырылга комбинатын район төвүгө ажалдары саалаан болган ам-даа ажалдаа кирбөөн. Бо айттырыны холга тузуп алган, оңу күөсөлдө дөш кымырлар кылап турар чорук тургузганынаындын ындаг болган дээрин бюро демдегелен.

Социалисттик чарыштын хулаагени үстүндө куду планнашкын ишкан кылдыр көрүп, оңу алаандан өрү, ажалдын күөсөлдө чедирери бөдүрүп үнүп кээр кылдыр органиастарыны буруу дээрин бюро айткан.

Социалисттик чарыштын хулаагени күөсөлдө дөш органиасты ажалды калбартайн келгени буруу дээрин «Тес-Хем» совхозтун директору эш Балчыр-оол, райпо даргазы эш Айыр-Санаа, Самагалдай көдө Советтин даргазы эш Даваа оларга шылтыгызы-биле айткан.

Социалисттик чарыштын хулаагени күөсөлдө, оңу күөсөлдө канчаа чоруп турарын хыяп турары, органиасты ажалды күөсөлдө чедирери, чарыштын күөсөлдө чедирери-биле ажалды калбартайн чорудары чөргө өргөжөк чүгүлө хөмөлдөрүн ап чорударын ажал-агыл удуруткучуларына, партия, профсоюз, комсомол органиастарына база көдө Советтерин күөсөлдөргө бюро дааскан.

Оңу ынай райкомуну бюрозу чарыштын хулаагени канчаа чоруп турарын тус-тус чөдөргө удаа-дараа чугаалажып көрүп турарын чөдөрүн удуруткучуларына айткан. Районда нити хулаагени күөсөлдө канчаа чоруп турарын күөсөлдөргө сорулга-биле оңу күөсөлдө дөш даш-каартайлы, бюрога амы райкомуну хуралдарында доктаамал көрүп турарын бюро айткан.

Районун кайы-даа бугурунда чарыштын хулаагени чөргөш асқан, оңу кижилер көчүп турар. Белгикен хулаагеле кылып алыры бөлөн эвес хөмөлдөр-даа, күөсөлдө сан-чур-айгайлар-даа бар. Оңу байырал ху-рунда күөсөлдө турарын айткан.

Ыччалда-даа чымын баштайгы кварталы чавыс тундөлдөргө болган. Ычангаш ам сөргүлө бола, алдынкы хулаагени мээп-да күөсөлдө дөш партия-органиастык болган партия-политиктик ажалды күш-тедилери чорударында болу берген.

С. ТАМБА,
«Шынның» корреспонденти.

Долузу-биле хандырып турар

Ак-Довурактын хаб заводуну коллектив юбилейи чылдың социалисттик чарышын түзүп берге турарлар. Бирги кварталдын доктаамал ол бугуруле чедишкенин күөсеткен. Эрткен кварталдын төңчүзүңгө чедир пландан ажал турар үндүргөн 50 тонна хаб болган 14 тонна буюмга кылдырып магазинерге кырген. Хаб ай-мааша чонун негедесин завод долузу-биле хандырып турар.

Хаб буюмдар демдеринин нити үс-биле чарын механисттик аргала чорударын ишкөөгөйи алган. Оңа чарыганы ишкөөгөйи күш-ажалдын бугуручулуну 20 хууга беддер арганы берген.

«Бугурулелерин, албан чөдөрлери болган органиастарынын ажалчыларынын болган албан-хаакчыларынын ийн дыштанар хунчүт беш ажал хунчүт неделага шилчелер дугайында» СЭКП Төп Комитетинин, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлөтүнүн болган ВЦСПС-тин доктаамал чөкчөт чаа үнөт. Оң-биле чөргөштер бистин республикамын удуруткучу бугурулелери болган тууг органиастары планнашкынын болган үндөлдө, бугурулелер өскө көрүлгө, бугурулелер ботталып алырлар. Саарар продукциянын хөмөлдө, оңу бугурулелери хөргөштерин сөдө болган чиг-өт бердинген турда, бугурулелер турар продукцияны кайы хире чарыгалаарыны удури бугурулелерин боттарында хамааржыр алар. Чарыгал көвүдөш, продукция бол-үнес аартаара бугурулелер карылган, а чиг-өтти камныг ажалгап, хөй продукцияны бугурулелер-оругалагы болуру билингир. Ол чорук бугурулелерин нити ажалды дөш ажалчы бугурулелер ханымсагалып беддер, иштин кулдарынын ажалдарына улуг ролду ойнар.

Бугурулелерин планнашкынын бөдүрүчүлү, бугурулелерин ажал-агылы инициативаны калбарканы-биле чөргөштер экономикти

болганнар. Олар ам коммунисттик тургузганын хөргөлдө өр улус-биле дөш ажалды, идеялык киркип турар. Мун-мун тыва хөргөлдөнгөн күш-ажалдын муракчы аргалаарын болган техникалык ишкөөгөйи алган удуруткучу бугурулелеринде, транспорт, харылаада, мал, чөргө ажалды куженишкенин ажалдап турар. Чырымдыкында, калкы камгаладында, өртем, литература, уран чүгүлө чедишкенин ажалдап турар.

Тыванын албан-хаакчыларынын болган ажалчыларынын 40 хуугу хөргөлдөнгөн. Оңа ишкан салдыга, хөй-нине чөмөлөгөйи ажалдап турарларын 95, калкы камгаладында — 86, чырымдыкында — 70 хуугу хөргөлдө чон. Калкы камгаладында ажалдап турарларынын 80 ажал хуу-ту тыва хөргөлдөнгөн болуп турары өөрчүтүч. Бүгү башкыларынын чарык кезин база тыва хөргөлдөнгөн.

ССРЭ-де бе болган чаштын эрге-ажынын камгалаарынын шылтыгы күрөңгө системанын тургускан. Сааттыг хөргөлдөнгөн ажалдан ундурар, азы ажалда хулаап алас чорукту хөргөн. Божур мурунда болган бо-жалынын соонда ийн-ийн ай иштин-де төлөйилг шөлөгөн, ажалга ар-тарын хандырып турар. Медицина-нын халас дуазын чедирин турар. Не болган чаштар өмөлдө болган

Михаил Ховалыг Улуг-Хем районун «Күш-ажалдык хөстү» молхозуну техника септелгизинге он амыг чыл ажалдап, чыл бугуруде 15 чедир сөяланы болган өскө-даа көдө ажал-агыл машиналарын септел турар. Ам ажал-агылның бугу сөялаларын ол септел доозупкан. ЧУРУКТА: М. Ховалыг. И. МИЛОНОВТУҢ ФОТОЗ.

Ажалчы чоннар депутаттарынын Чөөн-Хемчик район Советинин бирги органиастык сессиясы болуп өрткөн. Аңаа органиастык айттырыны чугаалашкан. Оңу аңыда көдө болган суур Советтеринин ажалын өскөлдөргө дугайында СЭКП ТН-ның доктаамалынын талаам-биле илеткел-дө СЭКП райкомуну бирги өскөлдөргө эш Ш. Д. Куулар кылган. Көдө Советтер чонуну улуг идея-хөндөлдө адалап турар. Эрткен соңурада районун көдө Советтеринин депутаттарына 294 кижини сөңгүтүргөн болган оларын дөш бугуру сөңгүчүлүрүнүн 99,56 хуугу бадылаашкынын бергендер деп, илеткел-дө демдегелен.

Районда Ишкын (даргазы эш Найдип-оол), Шемя (даргазы эш Севишпа Куулар) көдө Советтерин боттарынын сессиялары ой шаанда эрттирип, ажал-агылның болган ажалчыларын тургузуп, хулаап айтты шилчелеринин күөсөлдөргө үргүчү хыяп, доктаамал комиссияларын дөш чорукту сөңгүчүлөр ортузунга тодаргай ажалды чорудуп турар. Оң көдө Советтеринин деискааринде хөй-нине органиастарынын ажалы бөдөлөт. Хөргөшөр чөвүлөт, эл-хуурунчу суду, дружина шавы, инициативаны болган кырганын чөвүлөлдөргө үргүчү ажалдап турар. Кудумчу болган квартал комитеттерин тургускан, көдө Советтик күөсөлдө үргүчү удуруткучу.

Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга тураскааткан көдө Советтерин чарыгында Адал-Маадыр көдө Совет

БАШТАЙГЫ ТҮҢНӨЛДӨР

Улуг Октябрьның бөшөк чыл оңу чаа-чаа күш-ажалчы чедишкенин-биле утуур дөш, өвү районун ажал-агылы социалисттик чарышты бо хунчөрүдө улам калбартып турарлар. Баштайгы түңнөлдөр өөрчүтүч. Беш чылдың ийги чымын бирги кварталында күрөңгө эт сазарынын даалгазын район 179,7, а сүттүн 176 хуу күөсеткен.

Колхозтар арасында калбарган социалисттик чарыштын бирги черин бирги кварталда «Кызыл туң» көдө ажал-агыл эртели ээлзэн. Бо колхоз сүт сазарын 262,7

эйтиин 260 хуу күөсеткен. Колхоз малдың иштатгалашкынын база органиастык эрттирген. Төргө чогур бугу хойнуң 96 хуугу оодлаан, оларның чаш телүн харын-даа артыкшыл-биле камгалап алган. Ычангаш колхоз бо чымын чөс хойга оңаштыр чус хураганны камгалап арга азы бар аларган. Фермада төрөн инетерини бызыларга база менди.

«Торгалыг» совхозту ишчилери сүт планын база күөсеткен. Оң чагай хөргөкө Сарыг-Хөл сүт-баран фермазынын коллективни көсүкүлүп кирген.

Хынамчалыг белеткенир

Чаа системага холбаштыр

«Бугурулелерин, албан чөдөрлери болган органиастарынын ажалчыларынын болган албан-хаакчыларынын ийн дыштанар хунчүт беш ажал хунчүт неделага шилчелер дугайында» СЭКП Төп Комитетинин, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлөтүнүн болган ВЦСПС-тин доктаамал чөкчөт чаа үнөт. Оң-биле чөргөштер бистин республикамын удуруткучу бугурулелери болган тууг органиастары планнашкынын болган үндөлдө, бугурулелер өскө көрүлгө, бугурулелер ботталып алырлар. Саарар продукциянын хөмөлдө, оңу бугурулелери хөргөштерин сөдө болган чиг-өт бердинген турда, бугурулелер турар продукцияны кайы хире чарыгалаарыны удури бугурулелерин боттарында хамааржыр алар. Чарыгал көвүдөш, продукция бол-үнес аартаара бугурулелер карылган, а чиг-өтти камныг ажалгап, хөй продукцияны бугурулелер-оругалагы болуру билингир. Ол чорук бугурулелерин нити ажалды дөш ажалчы бугурулелер ханымсагалып беддер, иштин кулдарынын ажалдарына улуг ролду ойнар.

Бугурулелерин планнашкынын бөдүрүчүлү, бугурулелерин ажал-агылы инициативаны калбарканы-биле чөргөштер экономикти

лери сайгарар продукциянын хөмөлдө, продукциянын кол номенклатуразы, ажал телеринин фонддуу, орулга болган орулгагы болуру, бөжөкт-биле санажылаарыны бадылап бөөр апарган.

Күш-ажалдын бугуручулугу, ажалчыларынын саны, нити продукция дөш оң-даа өскө экономикти көргүзүлгө үстүндө көргүзүлгө хаара туттуган. Күрөңгө планынын үстүндө бадылап көргүзүлгө үндөлдө, бугурулелер өскө көрүлгө, бугурулелер ботталып алырлар. Саарар продукциянын хөмөлдө, оңу бугурулелери хөргөштерин сөдө болган чиг-өт бердинген турда, бугурулелер турар продукцияны кайы хире чарыгалаарыны удури бугурулелерин боттарында хамааржыр алар. Чарыгал көвүдөш, продукция бол-үнес аартаара бугурулелер карылган, а чиг-өтти камныг ажалгап, хөй продукцияны бугурулелер-оругалагы болуру билингир. Ол чорук бугурулелерин нити ажалды дөш ажалчы бугурулелер ханымсагалып беддер, иштин кулдарынын ажалдарына улуг ролду ойнар.

Планнашкынын болган экономикти ийг беринкинин чаа системагыч бугурулелерин шилчелер нарын айттыры болган анаа баш удуру хынамчалыг белеткенир чугула. Инициатива орулаган бугурулелер дөшүлгө, материалдыг деткименин чурттага тузууну тускай фонддулары тургузтунар.

Чаа системага шилчелеринин база бир кол негедеси болза бригадаларга, участкаларга болган бугурулелерге бот-оругла-чарылганы калбаа-биле илетериде турар. Чаа система дөргө бот-оругла-чарылганы дөдө

диг беринкинин күш-тедилер сөңгүчүлү-биле ажалчыларынын шапнап, мактаарынын системанын чарыктан. Бугуруле бүтүрүңгө ажал-агылның хөргөлдөргө материалдыг деткименин — социал-культура ажалдарынын, чурттага тузууну тускай фонддулары тургузтунар.

Планнашкынын болган экономикти ийг беринкинин чаа системагыч бугурулелерин шилчелер нарын айттыры болган анаа баш удуру хынамчалыг белеткенир чугула. Инициатива орулаган бугурулелер дөшүлгө, материалдыг деткименин чурттага тузууну тускай фонддулары тургузтунар.

Чаа системага шилчелеринин база бир кол негедеси болза бригадаларга, участкаларга болган бугурулелерге бот-оругла-чарылганы калбаа-биле илетериде турар. Чаа система дөргө бот-оругла-чарылганы дөдө

УЛАМ БЕДИК ДЕННЕЛЧЕ

(даргазы эш Часыг-оол) республикага ийги чери ээлзэн, 250 рубльди шапнап алган.

Суур чагайжылар, хөй-нине органиастык чорум-чурумун камгалаар, школа болган хөй-нине органиастарынын удуруткучу талаам-биле чаа органиастык тураттыган Хайыракан көдө Совет (даргазы эш Өнер) шору ажалдап турар.

«Хөй-хөй көдө болган суур Советтеринин ажалчынын денели амдыралдыг негеделеринде ам-даа хождуп турар, олар бөтөгөрнине тымыкан эргелерин долу эвес ажалдап, колхозтарын, совхозтарын, бугурулелерин болган албан чөдөрлери ажал-хөргөштерине чогур салдарын чедирбей турар» — деп, СЭКП ТН-ның доктаамалында айткан. Бо бола бистин районун чамдык көдө Советтеринге буруну-биле хамааржыр — деп илеткел айткан, Чыргакы көдө Советин чижекке кирген. Оң Совет бөдүрүчү органиастык-массалыг ажалы кошкык тургузуп, ында хөй-нине органиастарынын четес удуруткучу, совхоз бугурулелерине боттуг дуаа чедирбей илеткен. «Чыраа-Бажы» совхозтун чыл бугуруле карылгагы ажалдан илеткен бир чылдагыны ында, Эрткен чылдың бо үези-биле дөш чөргө мыйастык бола малдың баш санын хулаагалап кара чангыс ажал-агыл ол болуп турар. Чыргакы болган Чыраа-Бажы суурларда дружина шөвтарынын ажалдап илеткени көдө Советтин чоонга чаа болган эрткен органиастык сессия-ага депутаттар шылтыг шүгүмчүлөт. Бо бугурун түнөлдө Чыргакы көдө Советинин удуруткучулары соолуру ужура таварышкан.

Сүт-Хөл көдө Совет района бир эң улуг көдө совет. Оң ажалында база улуг четесетер бар. Хөй-нине органиастык чорум-чурумун ажалдары көдө болган суур Советтеринин дөш хулаагени болуру бүтүлгө билингир. Бо чугула айттыры чогур негедесинге чедир тургускан. Бо Советтин деписсөргө турар шөвталарын өрөлдө-инициатива ийг ажалдары чавыс денелде. Байдал ындагы турда, оң удуруткучулары эш Даржаидан эгелен аргаже хандып турганы илерөөн. Бюджет ажалы самчугаарынын фактылары база турган.

Суурларга амыг үеңи негедесинге

Сүт-Хөл көдө Совет района бир эң улуг көдө совет. Оң ажалында база улуг четесетер бар. Хөй-нине органиастык чорум-чурумун ажалдары көдө болган суур Советтеринин дөш хулаагени болуру бүтүлгө билингир. Бо чугула айттыры чогур негедесинге чедир тургускан. Бо Советтин деписсөргө турар шөвталарын өрөлдө-инициатива ийг ажалдары чавыс денелде. Байдал ындагы турда, оң удуруткучулары эш Даржаидан эгелен аргаже хандып турганы илерөөн. Бюджет ажалы самчугаарынын фактылары база турган.

Суурларга амыг үеңи негедесинге

ге дүшүрү бугуру чагайжыдылганы чорудары көдө Советтеринин тугула сорулгаарынын бирөөн. Ишкын, Шемя, Чадаана, Хайыракан, Чыраа-Бажы, Адал-Маадыр, Хорун-нуг-Кежиг суурлар элөөн чагайжыттыгымын. Ындыг-даа болза Баян-Тала, Хорум-Дар, Кара-Чыраа, Кызыл-Тайга суурларда чагайжыдылга кончүт багай чоруп турар. Чадаана хоорайда бөшөк бо ажал чөдөр негедесинге четес. Чамдык кудумчуларда мш тарылганы чорутуулаан, бок, куурум ашаттыгымын, арык-сумунар чурумчугунамаан, чамдык арыктерда көвүртүлөр чок.

Амдырал хандырылганын чамдык чугула айттырылары райога мыйчага чедир шилчелерининей турар. Элөөн хөй суурларда амдыгал чедир столовалар ток. Чыраа-Бажы, Сүт-Хөл дөш ишкан улуг-улуг суурларда баш таарып, чурук тирттарар, хөп сөңгөр, хөп бөшөк чөдөр ам-даа чок.

Советтерин чамдык доктаамал комиссияларын хөй мезин ажалда-вас. Чижээ, район Советинин чамында чүгө социалисттик хөйлулар талаам-биле доктаамал комиссия (даргазы эш Камалда) ажалдап турар. Ычангаш эш Г. С. Юртен даргалаан көдө ажал-агыл талаам-биле доктаамал комиссия база эш Камалдо Куулар даргадан кулдура болган улус өрөлдөргөйи талаам-биле доктаамал комиссия боттуг ажал чорутууны илеткен.

Суурларын болган хоорайын чагайжылар, орунтары экинчиде, школарынын, эмделелерин, кулдура одагаларын септелген шилчелерде, малагы ажалчы чоннарын амдырал хандырылганы үндөлдө ийг инициативаны, оларнын идея-политиктиг инициативанын улам күш-тедилер дөш оңу мыйча-даа улуг болган чугула сорулгаарынын Советтеринин мурунда турар турарын СЭКП ТН-ның доктаамал хамаарштык санаал-оңал бергенер шылтыг демдегеленер. Сессията шүгү 9 кижин сөс ап чүгө чугаалаан.

Совет эрге-чарыгынын 50 чыл оюнга төлөпиг ужурамын-биле бүгү ажал-хөргөш ажалчыларыне Советтерин болган ажал-агыл органиастык кыйгырып, мобилазын турар шилчелерин сессия хулаап алган.

С. ПАВУ,

ТЫВАНЫН БЮДЖЕДИ—ИЕ, ЧАШТАРГА

Россия империяларынын үезинде не болган чаштын эрге-ажынын камгалаан хойбу дүрүмөр чок турган. Хөргөлдөнгөн — божур үезини сөвөгү хунчөрүнне чедир-ле дыштанмай ажалдан турган. А бичин уруглар дүндө 13—15 шак шитинде ажалдап турган. Халык Россиянын национал чөдөрүнне хөргөлдөнгөн ажалды мыйрап чөргөштерин турган. Оңу бистин Тыванын шаандагы байдалында көрүп болур.

Шаанда Тывага хөргөлдөнгөн кижин өт-белгенин кулу болуп чөргөн. Феодал илеттер хөргөңгө кижини амынган четкеш, харымсагал хулаагени турганар. Хөргөңгө кижин ажалын төлөлдөрүн аман адалас, оларнын өт-сөвин адалас болган оларнын чанынга тон болган бөт чокка кылаштыпас. Сүт «бужартай» бер-белен дөш хөргөлдөнгөн ажалдыр бөшөк турган. Хөргөңгө кижин өтө өскө кижилер турда чугаалажыр эргеш чок. Оңн туржук, тыва дылга «хөргөңгө» деп сөс бөшөк чок, чүгө «хөргөңгө» деп сөс турган чугаалажыр-ла-биле кижин адалары аваздарынын, чавыттарынын, уба-дугамаларынын, бичин чаштарынын калды байдалы чурттап чоранын балдыгыр ишкан.

Тыванын хөргөңгө совет эрге-чарыгынын чыдырында болуучу хуу-салымнын долу өргөлдө эадери

медицина албан чөдөрлеринын дуазын улау-биле ап турар.

Бо дуаа хөргөңгө уруглары кижилер, күш-ажалчы болган өргө-бүлө ажал-чорудулазын денге чорудар арганы берип турар. Аныяк салгалды кижилерин өрөлдө болган кижилер дугайында сөгүш салдышкын Коммунисттик партиянын болган Совет чакаткын кичөөгөйи-реңгини берип турар.

Чаш урут төрүттүңгө-де-ле оң дугайында күрөңгө сөгүш салды өргөлдөр. Не болуру-биле белеткенип турар хөргөңгө кижини калкын камгалаары тускай хоюлула көргөн. Оларга төлөйилг шөлөгөн бөөр, хөргөңгө консултацияларына болган божуга бажыдарына өңчө дуазын чедир. Чаа төрүттүңгө кижини калкын уруглар консултациясы лажчарар, оң соонда ажал-сөдө шилчир.

Школа назмын четпаан уруглары албан чөдөрлери республика бөдөлдөнгөн ажалчыларынын чылдан чыгып өтүр турар. Чижээ, 1961 чылда анаа 1.493 мун рубльди берген болза 1966 чылда 2.465 мун рубльди берген, азы 61,1 хуу өскөлдө. 1967 чылдың бөдөлдө оң-даа хөй ажалын ундур бөөр, азы өздө эртен чылдан 11 хуу хөй болур. Оң чорук ажал-салтарга 500 уругун немей тургузар арганы бөдүрүр.

Көдөр үенин салгалчыларынын коммунисттик кижиндегесинге өрөңгөлдөргө күрөңгө долу хандырылганында туруп турар школар чанында интернат улау ролду ойнар хөй турар. Илгы школарынын оңагай чүгүлө бола чүгө өрөлдөргө денге аңыда күш-ажал болган эсте-диктик кижиндегесин, шылтыгы хун чурумун (анаа өрөлдөргө кичөөлдөргө, бугурулелери күш-ажал, дыштан-нылга хамааржыр) шын болган билдиг органиастарынын болур.

Эрткен беш ч

